

Život za slobodu i slobodno tržište -Sjećanje na Milтона Fridmana-

Već na prvoj i drugoj godini studija na Ekonomskom fakultetu u Podgorici sam se zainteresovao za trojicu ekonomista koje su kritikovali svi naši profesori, uključujući i profesora Predvojničke obuke. Bili su to Maltus, Hajek i Fridman! **Uvijek sam imao interesovanje za ljude koje svi kritikuju!** Nekako neosjetno moje shvatanje ekonomije je klizilo od tada hvaljenih i voljenih ekonomista, prije svega Marksa, Kejnsa i Samjuelsona, ka učenju prije svih Smita, Hajeka, Fridmana,... Postdiplomske studije "Preduzetnička ekonomija" upravo imaju ovaj teorijski fundament i osnovane su sa željom da nove generacije naših studenata stasavaju na ovoj ekonomskoj teoriji, mnogo bližoj slobodnom tržištu nego planiranju i državi blagostanja!

Upravo, to je i razlog da smo osjetili intelektualnu obavezu da organizujemo ovo sjećanje na Milтона Fridmana (Ekonomski fakultet, 21.11.2006), koji je prije nekoliko dana umro. Moramo biti zahvalni i poštovati svakog čovjeka od kojega smo nešto naučili! A tek koliko treba da smo zahvalni ljudima čije su nas ideje razvijale i gurale naprijed? Ovo je prilika da se na neke od njih prisjetimo.

Lično se sjećam kada je 1989. u Zagrebu M. Fridman primio nas nekolicinu, tada ministara Savezne vlade. Prvu stvar koju sam zapazio bile su opasne oči i blagi energični osmjeh. **Govorio je kao čovjek koji je satkan od ideja koje je zastupao.** Između ostalog nam je savjetovao: «Privatizacija, privatizacija, privatizacija» Kasnije je nešto ublažio taj stav! Tada sam primjetio da je nekoliko puta pomenuo svog profesora Frenka Najta, jednog od osnivača Čikaške ekonomske škole. Nenaudio da se tako već čovjek u godinama poziva na svog profesora, sjetih se jednog upozorenja od ljudi od uspjeha. Niko ne može odživjeti potpunu ličnu satisfakciju ukoliko ne poštuje svoje dobročinitelje.

A do te satisfakcije Milton Fridman nije došao lako.

Dvadeseti vijek, osobito od 30-tih do 70-tih godina je bilo vrijeme prof. Džon Majnard Kejnsa, nesumnjivo javno najcjenjenijeg i najuticajnijeg ekonomiste 20 vijeka. Sve teorije ekonomije nastale u dvadesetom vijeku bile su reakcija na Kejnsovo učenje li kritika tog učenja.

Jedna od ozbiljnijih teorija koja je uzdrmla Kejnsovo učenje je bila monetarna teorija Milтона Fridmana. Ona se često zove **monetarna kontrarevolucija.**

Što je prethodilo monetarnoj kontrarevoluciji? Koji i kakav životni put je Milтона Fridmana vodio ka tom otkriću?

Zapravo danas je Fridman prihvaćen i cijenjen i kod svojih protivnika. Ali pedesetih i šedesetih godina, kada je počeo svoju karijeru na Univeritetu Čikago, njegova teorija je odbacivana sa kvalifikacijom da je „ekstremna“ i «radikalna». (Ove riječi su mi nešto poznate i kada je u pitanju naša škola!) Istina, u tom periodu, ako ne pominjemo Hajeka, odnosno Austrijsku školu, dva snažna napada na Kejnsa su imali Henri Hazilit («Ekonomija u jednoj lekciji»), i Marej Rotbard («Čovjek, ekonomija, država»).

Međutim, kako kaže Mark Skousen, profesor sa Kolumbije, Fridman je imao drugačiju i briljantnu strategiju, u odnosu na Hazilta i Rotbarda u borbi protiv Kejnsovog učenja.

U tome mu je pomoglo nekoliko povoljnih činjenica i okolnosti. On je stekao doktorat na prestižnom Kolumbija Univerzitetu; dobio je prestižnu medalju Džon Klark dvije godine poslije Samjuelsona, tada najpoznatijeg ekonomiste u svijetu i predavao i razvijao ekonomiju na top Univerzitetu Amerike u to vrijeme- Čikaški univerzitet. Dalje, on je imao sjajno znanje iz tehničke ekonomije (matematika, statistika, metodologija) i bio je na pravom mjestu da ostvari svoje ciljeve. Njegov fokus je monetarna politika i kvantitativna teorija novca. Njegovo učenje postoje alternativa baš u godinama inflacije u SAD- kraj šezdesetih.

Ali i sam Fridman je shvatio da je to poslijeratno vrijeme pružalo priliku da se revolucionariše ekonomija i ekonomska teorija. Kako je to uradio? Kako je uspio?

Kada su ga to pitali rekao je: *"Imao sam i puno sreće."*

Ipak, svaka teorija je jedna biografija.

Fridman je rođen 1912. u znaku Lava, u Bruklinu, u Njujorku. Otac mu je jevrej iz Češke. Uprkos velikoj ekonomskoj krizi Amerika je i tada bila zemlja prilika za ljude kao što su bili Fridmanovi. Milton dobija stipendiju Rutgers Univerziteta gdje je on bio brilijantan u matematici i ekonomiji. Ipak tokom svojih studija izdržavao se, radeći kao konobar u lokalnom restoranu i kao prodavac u robnoj kući.

Godine 1932. u srcu Velike ekonomske krize je diplomirao i iznenadno dobio stipendiju za Čikaški univerzitet za magistarske studije, gdje magistrira 1933. Na studijama je sreo Džordža Stiglera, poznatog ekonomistu koji postaje njegov životni prijatelj. Sa njim dijeli kabinet u Čikagu. Tada srijeće i buduću suprugu Rose Director, koja je bila ćerka vlasnika Instituta sa kojim je Fridman saradivao i koji je takođe jedan od fundamenata razvoja Čikaške škole i njenu sestru Aron Director koja je tada bila najliberalniji profesor na Čikaškom univerzitetu.

1938. Milton i Rose su se vjenčali. Imaju dvoje djece, Dejvid Fridman je poznati profesor ekonomije, kojeg često sriječemo na međunarodnim konferencijama, kao i prošle nedelje u Gvatemali, na skupu MPS-a.

U tom vremenu 30-te godine Čikago je mnogo više kejnzijanski nego liberalni. Vodeći profesori kao Frenk Najt i Jakov Viner, čak i Henri Simons, su, iako zastupnici slobode, predlagali vladi finansiranje iz budžetskog deficita, kako bi se smanjila nezaposlenost, što je bio «Kejns prije Kejnsa».

Milton tada srijeće i Pola Samjuelsa u Čikagu. Ova dvojica znamenitih ekonomista su se školovali na istom Univerzitetu i ostali su prijatelji čitavog života. «Što ima čudno u tome?» vjerovatno se pitate. Danas je Pol Samjuelson poznat kao najveći Kejnsov sledbenik. Njegova knjiga "Ekonomija" koja je doživjela dvedeset pet izdanja i prevedena na preko pedeset jezika je obrazovala na stotine hiljada ekonomista širom svijeta. Sa druge strane Fridman je opozit učenju Kejnsa. Međutim, na magistarskim studijama je bilo obrnuto: Samjuelson je startovao kao liberal- antikejnzijanac, a Fridman kao Kejnzijanac.

Čudni su putevi gospodnji!

Kada je magistrirao 1933. Fridman je sam izjavio da nikada nije imao prazniji džep. Ali srećom dobija stipendiju za doktorat na Kolumbija Univerzitetu u Njujorku. Tamo je radio u

nacionalnom birou za Ekonomska istraživanja, pod rukovodstvom Nobelovca Simona Kuzenica, koji je izmislio GDP kao pokazatelj i koji je bio ruski Kejnzijanac. Sa njim je Fridman učio o vrijednostima i značaju empirijskih istraživanja.

Prvo istraživanje koje je Milton radio odnosi se na istraživanje razlika u dohotku između fizičara i zubara. Krajnji zaključak je bio: monopolski položaj zubara obezbjeđuje im veći dohodak. Sam Fridman je kasnije pisao da je tada prvi put shvatio da naučni, objektivni empirijski rad dovodi do važnih političkih zaključaka. I tu misao je pratio čitavog života!

1940-41. Fridman je bio viziting profesor na Univerzitetu Viskonsi. Međutim zbog jakog anti-semitizma (profesori su uglavnom bili Njemci), on kao Jevrej tamo nije dugo ostao.

Odlazi u Vašington i zapošljava se u Trezoru (američko Ministarstvo finansija). Tada i pravi, kako je kasnije sam izjavio "najveću grešku u svojoj karijeri". Zastupa tezu o velikoj vladi i velikom budžetu kao izvorima ekonomskog rasta. Kasnije je pisao: "Ja ne mogu sebi da objasnim da sam ja to mogao da zastupam. Ne mogu sebe vratiti u to vrijeme."

Ipak, možda je objašnjenje u činjenici da je tada bio II svjetski rat i da je on kao patriota htio da pomogne razbijanje nacizma na taj način. Poslije II svjetskog rata on provodi godinu dana na Univerzitetu Minesota, gdje je radio sa Džordžom Stiglerom, sa kojim piše "Roots of Ceilings".

Pamflet protiv posleratne kontorle cijena stanova i zakupnine stanova. Oni su zastupali slobodno formiranje cijena stanova. Ovaj njihov članak je kritikovan i tvrdi liberali – kao npr. Ayn Rand, ali i kejnzijanci. Fridman je između dvije vatre. Svi pucaju u njega. I liberali i kejnzijanci. Upravo tada 1946, završava i doktorat na Kolumbiji. Odmah nakon doktorata vraća se u Čikago, na Univerzitet gdje ostaje do 1977, kada odlazi u penziju.

Frenk Najt, njegov profesor i rektor Čikaškog univerziteta odlazi u penziju 1955. Milton Fridman nastavlja njegovu ulogu kao profesora i nastavlja tradiciju Čikaškog Univerziteta. Istovremeno radi na poboljšanju kvantitativne teorije Irvina Fišera i piše veliki broj članaka iz oblasti monetarne politike. Tada i piše njegovo najpoznatije djelo: *Monetarna istorija SAD od 1867-1960*. U tom dijelu on pokazuje snagu novca i monetarne politike u usponu i padu američke ekonomije, uključujući i veliku ekonomsku krizu i poslijeratni period, u periodu kada vodeća ekonomska struja je smatrala da novac nije bitan. To je knjiga koja ga je vinula u vrhove ekonomske nauke.

U tom vremenu- pedesetih godina prošlog vijeka Kejnjs je bio na vrhuncu. Liberalna misao bila je potisnuta. U tom vremenu Fridman nema podršku. Umejesto podrške i priznanja suočava se sa ignorisanjem, marginalizovanjem, kritikama i osudama. On je spadao u mali broj pojedinaca koji nisu prestali da vjeruju u privatnu svojinu, individualne političke i ekonomske slobode, slobodu tržišta i minimalnu državu i tokom decenija kada je skoro sva ekonomska elita vjerovala u planiranje i državu blagostanja.

Jednom prilikom na video konferenciji MPSa, čiji je predsjednik bio i Milton Fridman, rekao je: "Da su autori koji imaju shvatanje slično mojem tokom pedesetih godina htjeli da održe simpozijum za tu svrhu bi nam bila dovoljan i telefonska kabina. Danas su za to mali i ogromni hotelski kompleksi."... Nešto slično pokazuje i naše iskustvo sa Božićnih rasprava, kada smo startovali prije 15 godina sa 12 slušalaca, a sada je mala i sala «Mediteran» sa više stotina mjesta.

Zaista, pedesetih godina mnogi poznati univerziteti u SAD, npr. Duke, nisu dozvoljavali da se raspravlja o Fridmanu i njegovim idejama, niti su mu dozvoljavali da drže časove.

Međutim, 1962. Milton piše znamenitu knjigu- bestseler- *Kapitalizam i sloboda*.

To je bio njegov prvi pokušaj da ideju slobodnog tržišta približi javnom mnjenju. Do tada Fridman je bio nepoznat široj javnosti. Prodato je oko milion primjeraka te knjige za par mjeseci. Zahvaljujući ovoj knjizi, kao i knjizi *Sloboda izbora*, kao i kolumni u Njusviku i televizijskom serijalu Sloboda izbora, on postaje poznat široj javnosti kao najistaknutiji američki libertarijanac starije generacije. Zaista, u današnjem shvatanju liberalizma on je bio libertarijanac, što je 50-ih godina u Americi i danas u Crnoj Gori pogrdno! Istina, ni Amerika ni danas nije imuna od progona liberalizma. Tako je na univerzitetu MASS Dartmouth prije dvije godine student izbačen sa jednog kursa jer je zastupao ideje M. Fridmana.

Stvarni uticaj Fridman dobija kasnih 60-tih godina. On 1967, postaje predsjednik Američke asocijacije ekonomista. Sve veći broj ekonomista prepoznaje vitalnu ulogu novca u ekonomiji i monetarnu politiku. Tih godina Fridman je započeo poznatu debatu sa Valterom Helerom, bivšim predsjednikom Kenedijevog savjeta ekonomskih savjetnika, koji je smatrao da je fiskalna politika ta koja je važna, a da je novac važan samo »u glavi Miliona Fridmana«! Smanjenjem poreza smanjujemo inflaciju, kaže Heler! Fridman kaže: Ne! Inflacija je monetarni fenomen- samo prekomjerno štamapanje novca dovodi do inflacije! Ova debata je objavljena u poznatoj knjizi: *Monetary vs Fiscal Policy!*

Promjenu mišljenja o odnosu fiskalne i monetarne politike i njihovom uticaju na inflaciju najbolje pokazuje Pol Samuelson.

U trećem izdanju knjige Ekonomije (1955) piše: »Danas samo nekoliko ekonomista, istina pogrešno, optužuju federalne rezerve i njihovu monetarnu politiku za inflaciju i biznis cikluse.«

U devetom izdanju 1973 piše: »Obje, i fiskalna i monetarna politika značajno utiču na inflaciju i biznis cikluse«.

...i u 15-tom izdanju 1995. godine, Samuelson virtuelno prelazi u monetariste i piše: „Fiskalna politika više nije glavno sredstvo stabilizacije politike u SAD. Mnogo veći značaj imaju Federalne rezerve i njihova monetarna politika«.

Koliko je vremena trebalo i tako briljantnom umu kao što je Pol Samuelson da shvati poruke Friedmanovog učenja. Zato nemojmo da se ljutimo kada kritikuju neke naše ideje ovdje u Crnoj Gori.

Sedadesetih godina sa nafnom krizom kejnzijanstvo gubi prednost!

Liberalna ekonomija – Austrijska škola i Čikaška škola nadiru. Hajek dobija Nobelovu nagradu 1974, Friedman 1976. godine. Na vlast u SAD i Velikoj Britaniji dolaze Ronald Regan i Margaret Tačer.

Godine 1989. pada Berlinski zid: zid koji je čuvao zatvorenost Istoka i podijeljenost svijeta! Otvaranjem Istoka, liberalne ideje, različitim intenzitetom nadiru u zemlje u tranziciji.

No i prije toga Čikaška škola je imala praktičan uspjeh primjene svojih ideja u Čileu. Kriza u Čileu počinje ranih 70-ih godina kada na vlast dolazi Salvador Aljende, prvi demokratski izabran marksist, ali njegove socijalističke politike nacionalizacije, visoke plate i kontrola cijena izazivaju ekonomsku katastrofu i na vlast 1977. godine dolazi general Augusto Pinoče! Pinoče je

pozvao Čikago boys u pomoć. Fridman je bio na čelu tima. Oni su savjetovali drastično smanjenje državnih prihoda, denacionalizaciju, poresku reformu, privatizaciju penzionih fondova i striktnu monetarnu kontrolu ponude novca. Kasnije, oni su predložili privatizaciju nacionalnih i rudnih bogatstava.

O ovome nam je govorio Hose Pinera, 20. maja ove godine u ovoj sali, kao čovjek koji je učestvovao u ovom poduhvatu.

Čile je danas najprosperitetnija zemlja Južne Amerike od koje se samo može učiti.

Nakon penzionisanja 1977. godine Friedman odlazi u Kaliforniju i postaje saradnik na Hoover Institute Stanford Univerziteta u Koloradu. Od Nobelove nagrade je kupio kuću u okolini San Franciska. On nikada nije faktički pošao u penziju. Bio je aktivan do posljednjeg dana života! Kada su ga pitali zašto ide u Kaliforniju, a ne na Floridu, gdje većina profesora ide nakon penzionisanja, rekao je: „Florida me podsjeća na čekaonicu smrti, a ja hoću da živim dok sam živ!“

I zaista, bio je veliki borac za svoje ideje do kraja života, bez obzira što je tokom 90-ih imao dva teška hiruška zahvata na srcu.

Ogroman je njegov doprinos ekonomskoj teoriji i praksi.

Početak napada na Kejnza, je napad na njegovu funkciju potrošnje i hipotezu permanentnog dohotka.

Potom napada na srce kejnzijanstva, i to je mišljenje da tržište ne može da bude efikasan mehanizam alokacije resursa te da država mora da reguliše ekonomiju. Umjesto Smitove nevidljive ruke u prošlom vijeku uvodi se tzv. Kejnsova vidljiva ruka!

Friedman priznaje ulogu države u domenu monetarne politike. Odnosno, novac i inflacija su fokus njegovog posmatranja. Ipak, **ekonomske i političke slobode, privtane svojina i slobodno tržište su osnova prosperiteta ekonomije.**

Friedman otkriva da velika ekonomska kriza 1929-1933 **nije rezultat grešaka tržišta**, već grešaka Federalnih rezervi (Američke centralne banke). I tu se on razlikuje od objašnjenja koje čitamo u svim udžbenicima kejnzijanske ekonomije (a oni i danas dominiraju na svjetskim univerzitetima!).

U čemu se sastoji Fridmanovo objašnjenje?

Slijedeći logiku zlatnog standarda, da se štampa novca onoliko koliko ima pokrića u zlatu, Federalne rezerve nijesu pratile rast robnih tokova u tom periodu. Došlo je do velikog rasta robnih fondova (proizvodnje) koje nije pratilo povećanje ponude novca, jer je ponuda novca bila vezana za zlato, a ne za robne fondove. Tako je došlo do velikih robnih fondova u uslovima smanjenja količine novca. Nelikvidnost je ubila ekonomiju. Friedman i Šulc su empirijski dokazali ovu tvrdnju.

Friedman je imao snažne argumente i protiv Kejnsovog multiplikatora; Filipsove krive; zlatnog standarda. On je dao ideju za uvođenje **vaučera u obrazovanju!**

Bio je za dominaciju pravila, a protiv diskrecije! On je tvorac poznatog **monetarnog pravila**, po kome je i najpoznatiji.

Stopa inflacije u dugom roku = stopa rasta ponude novca – stopa realnog rasta dohotka (proizvodnje)

Dvije ključne implikacije ovog pravila su:

- 1) U ekonomiji bilo koje zemlje nije poznata visoka inflacija ako su stope rasta ponude novca jednake stopi realnog rasta dohotka (robnih fondova)
- 2) U ekonomiji se može očekivati niska stopa inflacije u dugom roku ukoliko je stopa rasta ponude novca mala.

Upravo ove implikacije su razlog zašto monetaristi smatraju da **monetarnu vlast** treba zamijeniti **robotom** sa ugrađenim monetarnim pravilom.

Koliko je novac bio važan za Friedmanovo shvatanje ekonomije, pokazuju i neke šale i vicevi koje su vezane za njega.

Jednom prilikom na času Friedman primijeti da jedan student spava. Priđe mu i drmne ga! „Da li znate odgovor na postavljeno pitanje?“, pita ga Friedman! „Profesore, nijesam čuo pitanje ali znam da je odgovor da treba da povećamo ponudu novca!“

Friedman je bio fantastičan polemičar i jedan od rijetkih jednorukih ekonomista. Naravno, ne u fizičkom, već u prenosnom smislu. Zapravo, amerilki Predsjednik Ruzvelt je jednom rekao: „Dajte mi nekog jednorukog ekonomistu!. Ovi sa kojima razgovaram kažu: „Predjedniče, u jednu ruku to je moguće, ali u drugoj, nije moguće jer je puno rizično!“ Hoću jednorukog ekonomistu! Ekonomistu koji ima jedno mišljenje!“

Friedman je bio i ostao veoma direktan i nikada nije bio diplomata. Jednom je imao razgovor sa Predsjednikom Niksonom i u vezi teškoće koju je uvođenje kontrole odnosa cijena i plata imalo na američku ekonomiju. To je predložio Džordž Šulc, njegov savjetnik. „Ne krivite Šulca za sve ovo!“, rekao je Nikson! Friedman je odmah odgovorio: „Ja ne krivim Džordža! Ja krivim vas, gospodine Predjedniče!“

Hajek je, na proslavi svog 90-og rođendana rekao: „Svi dobri ekonomisti žive dugo, a slabi umiru mladi, aludirajući i na Kejnsova, koji je umro relativno mlad – oko šezdesete!“

Friedman je umro u svojoj 94. godini!

Njegova borba i vjera u političke i ekonomske slobode i slobodno tržište je duhovno hranila generacije ekonomista i intelektualaca u svijetu i siguran sam biće jedan od svetionika i u ovom vijeku!

Kao što vidimo u prošlosti su veliki uspjeh imale škole koje su dobile ime «po geografiji»- npr. Austrijska škola, Čikaška škola,... Zašto takav uspjeh ne bi mogla u budućnosti postići neke nove škole koje imaju «geografski» naziv. Npr. **Crnogorska ekonomska škola!**

Na tom našem putu ideje Miliona Fridmana su i dalje veliki izazov!